

DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARINI SOLIQLARDAN
TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

Qarshiyeva Maftuna Sadullayevna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Investitsiyalar va innovatsiyalar kafedrasida assistenti

Fayzullayeva Sabrina Uyg'un qizi

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda soliqlarning tutgan o'rni va ahamiyati keng tahlil qilinadi. Soliq tizimining mohiyati, uning davlat moliyasi bilan bog'liqligi, soliq turlarining tasnifi va ularning byudjet shakllanishidagi hissasi ilmiy asoslarda o'rganiladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining soliq siyosati, amalga oshirilayotgan islohotlar hamda xalqaro tajriba muqoyasali tarzda ko'rib chiqiladi. Maqolada soliq yuklamasi, soliq ma'muriyatchiligi va soliq samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari belgilanadi.

Kalit so'zlar: soliq, davlat budjeti, byudjet daromadlari, soliq tizimi, soliq siyosati, YaIM, soliq yuklamasi, moliyaviy barqarorlik, soliq ma'muriyatchiligi.

Аннотация: В данной статье представлен всесторонний анализ роли и значения налогов в формировании доходов государственного бюджета. На научной основе изучены сущность налоговой системы, ее связь с государственными финансами, классификация видов налогов и их вклад в формирование бюджета. В сравнительном плане рассмотрены налоговая политика Республики Узбекистан, проводимые реформы и международный опыт. В статье определены основные направления увеличения налоговой нагрузки, налогового администрирования и повышения эффективности налогообложения.

Ключевые слова: налог, государственный бюджет, бюджетные доходы, налоговая система, налоговая политика, ВВП, налоговое бремя, финансовая стабильность, налоговое администрирование.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the role and importance of taxes in the formation of state budget revenues. The essence of the tax system, its connection with state finances, the classification of tax types and their contribution to budget formation are studied on a scientific basis. Also, the tax policy of the Republic of Uzbekistan, the reforms being implemented, and international experience are considered in a comparative manner. The article identifies the main areas of increasing the tax burden, tax administration, and tax efficiency.

Keywords: tax, state budget, budget revenues, tax system, tax policy, GDP, tax burden, financial stability, tax administration.

KIRISH

Zamonaviy davlatchilik tizimida soliqlar davlat moliyasining asosiy tarkibiy qismi sifatida alohida o'rin tutadi. Jahon amaliyotida davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarini bajarishi uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarning 80-90 foizi aynan soliqlar orqali shakllanadi. Bu ko'rsatkich soliqlarning iqtisodiyotdagi o'rnini yaqqol namoyon etadi. O'zbekiston Respublikasida ham bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida soliq tizimini takomillashtirish davlat moliyaviy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Davlat budjeti — mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim moliyaviy dasturidir. Byudjetning daromad qismi qanchalik mustahkam bo'lsa, davlat shunchalik samarali faoliyat yurita oladi: ta'lim, sog'liqni saqlash, mudofaa, infrastruktura va ijtimoiy himoya kabi sohalarni moliyalashtirishda zarur resurslar ta'minlanadi. Ana shu nuqtai nazardan, soliqlarning byudjet daromadlarini shakllantirishdagi roli va ularning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi — soliqlarning nazariy asoslarini o'rganish, ularning davlat budjeti daromadlariga ta'sirini tahlil etish va

O'zbekistonning soliq tizimidagi mavjud muammolar hamda istiqbolli yechimlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqotda statistik ma'lumotlardan, qiyosiy tahlildan va ilmiy adabiyotlardan foydalanilgan.

ASOSIY QISM

Soliq — bu davlat yoki mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari tomonidan jismoniy va yuridik shaxslardan qonun asosida majburiy ravishda undirib olinadigan, qaytarib berilmaydigan va ekvivalentsiz to'lovdir. Bu ta'rif soliqning uchta asosiy belgisini o'z ichiga oladi: majburiylik, qaytarib berilmaslik va ekvivalentsizlik. Majburiylik shuni anglatadiki, soliq to'lash har bir fuqaro va tashkilotning konstitutsiyaviy burchidir; uni to'lmaslik esa qonuniy javobgarlikka sabab bo'ladi.

Iqtisodiy jihatdan soliqlar ikkita asosiy funksiyani bajaradi. Birinchisi — fiskal funksiya bo'lib, u davlatni moliyaviy resurslar bilan ta'minlashdan iborat. Bu funksiya soliqlarning birlamchi va eng qadimiy vazifasidir. Ikkinchisi — tartibga solish funksiyasi bo'lib, u soliq stavkalari va imtiyozlari orqali iqtisodiy faoliyatga ta'sir ko'rsatishni anglatadi. Masalan, ma'lum bir tarmoqni rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari berilishi yoki aksincha, zararli mahsulotlarga yuqori soliq stavkalari joriy etilishi mumkin.

Soliqlarning yana bir muhim jihati — ularning ijtimoiy funksiyasidir. Progressiv soliqlashtirish tizimi orqali yuqori daromadlilardan ko'proq, kam daromadlilardan kamroq soliq undiriladi, bu esa jamiyatdagi daromadlar tengsizligini kamaytiradi va ijtimoiy adolat tamoyillarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, soliq tushumlari sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy himoya dasturlarini moliyalashtirishga yo'naltiriladi.

Xalqaro moliyaviy amaliyotda soliqlar turli mezonlar asosida tasniflanadi. To'lash ob'ektiga ko'ra soliqlar to'g'ri va egri turlarga bo'linadi. To'g'ri soliqlar — daromad, foyda yoki mulkdan bevosita undiriladi. Bunga daromad solig'i, foyda solig'i, yer solig'i va mol-mulk solig'i kiradi. Egri soliqlar esa tovarlar va xizmatlar narxiga qo'shiladi va iste'molchi tomonidan to'lanadi, lekin rasman sotuvchi

tomonidan davlatga o'tkaziladi. QQS (qo'shilgan qiymat solig'i) va aksiz solig'i egri soliqlarning asosiy turlaridan hisoblanadi.

To'lovchi toifasiga ko'ra soliqlar jismoniy shaxslardan va yuridik shaxslardan olinuvchi turlarga bo'linadi. Byudjet darajasiga ko'ra esa respublika (markaziy) va mahalliy soliqlarga ajratiladi. Ushbu tasnif moliya-byudjet munosabatlarini tartibga solishda, mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlarini zarur moliyaviy resurslar bilan ta'minlashda muhim amaliy ahamiyatga ega.

Davlat budjeti daromadlari bir necha manbalardan shakllanadi: soliq tushumlari, soliqsiz tushumlar va rasmiy transfertlar. Jahon tajribasida rivojlangan mamlakatlarda soliq tushumlari byudjet daromadlarining 80 foizdan ortiq qismini tashkil etadi. Masalan, OECD mamlakatlarida o'rtacha soliq yuklamasi YaIM (yalpi ichki mahsulot) ning 33-35 foizini tashkil qiladi, bu esa davlatning iqtisodiy va ijtimoiy funksiyalarini samarali bajarishiga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham soliq tushumlari byudjet daromadlarining asosiy manbai hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, oxirgi yillarda soliq tushumlari davlat byudjetining 70-75 foizini tashkil etmoqda. Bu ko'rsatkich yildan-yilga o'sib bormoqda, chunki iqtisodiyotni rasmiylashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilmoqda.

Qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) O'zbekiston davlat byudjetining eng yirik daromad manbalaridan biridir. QQS — tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishning har bir bosqichida qo'shilgan qiymatdan undiriluvchi soliq bo'lib, uning keng qamrovliligi va nisbatan yuqori undiruvchanlik darajasi byudjet uchun barqaror daromad ta'minlaydi. Hozirda QQS stavkasi 12 foizni tashkil etadi va byudjet soliq daromadlarining taxminan 30-35 foizini shakllantiradi.

Yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i ham byudjet daromadlarida muhim o'rin tutadi. Ushbu soliq tur biznesning asosiy moliyaviy natijasi — sof foydasidan undiriladi. Yirik korporatsiyalar, bank va moliyaviy muassasalar hamda

monopolist tuzilmalar bu soliqning asosiy to'lovchilarini tashkil etadi. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i esa aholining mehnat va boshqa daromadlaridan undiriladi; bu soliq ijtimoiy adolat tamoyillarini amalga oshirishdagi eng muhim vositalardan biri sanaladi.

Aksiz soliqlari spirtli ichimliklar, tamaki mahsulotlari, yoqilg'i va boshqa muayyan tovarlardan undiriladi. Bu soliqlar bir tomondan byudjetni to'ldirsa, ikkinchi tomondan iste'molni tartibga solish va salomatlikka zarar keltiruvchi mahsulotlardan foydalanishni cheklash maqsadlarida xizmat qiladi. Yer qa'ri foydalanish soliqlari va royaltlar esa tabiiy resurslarni qazib oluvchi kompaniyalardan undiriladi va O'zbekistondan tabiiy resurslarga boy mamlakatlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng soliq tizimini zamonaviy bozor iqtisodiyoti talablariga muvofiqlashtirish zaruriyati paydo bo'ldi. Dastlab sovet davridan meros qolgan murakkab va ko'p bosqichli soliq tizimi amalda qoldi. 1990-yillarning o'rtalarida yangi soliq qonunchiligi asoslandi va Davlat Soliq Qo'mitasi tashkil etildi. Keyinchalik, 2000-yillardan boshlab soliqlarni soddalashtirish va iqtisodiy faollikni rag'batlantirish yo'lida ketma-ket islohotlar amalga oshirildi.

Eng muhim islohot sifatida 2020-yil 1-yanvardan kuchga kirgan yangi tahrirdagi Soliq kodeksini ta'kidlash lozim. Yangi kodeks soliq tizimini tubdan soddalashtirdi: soliq turlari kamaytirildi, imtiyozlar tartibga solindi, soliq stavkalari pasaytirildi va qo'llash mexanizmlari aniq belgilandi. Xususan, kichik korxonalar uchun soddalashtirilgan soliqqa tortish tartib-qoidalari joriy etildi, bu esa kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga kuchli turtki berdi.

Zamonaviy soliq ma'muriyatchiligi raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. O'zbekiston so'nggi yillarda soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishdi. Onlayn soliq hisobotlari tizimi, elektron hisob-fakturalar, soliqlarni internet orqali to'lash imkoniyatlari joriy etildi. Soliqqa tortishning avtomatlashtirilgan axborot tizimlari byudjet daromadlarini prognozlash va real vaqt rejimida nazorat qilishga imkon bermoqda.

Soliq organlarining sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilidan foydalanishi soliqdan bo'yin tovlash holatlari riskini sezilarli kamaytirdi. Soliq organlarining mas'uliyatli, shaffof va biznesga do'stona munosabatda bo'lishi tadbirkorlik muhitini yaxshiladi. Soliqlarning ixtiyoriy to'lanish darajasini oshirish uchun axborot-tushuntirish ishlari kuchaytirildi va soliq madaniyatini rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqildi.

Soliq yuklamasi — bu YaIMga nisbatan soliq tushumlarining foiz sifatida ifodalanuvchi ko'rsatkichidir. U mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasini, ijtimoiy xizmatlar ko'lami va sifatini hamda davlat boshqaruvi samaradorligini ko'rsatuvchi muhim mezondur. OECD ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan davlatlarda soliq yuklamasi odatda YaIM ning 35-45 foizini tashkil etadi. Skandinaviya mamlakatlari (Shvetsiya, Daniya, Norvegiya) da bu ko'rsatkich 40-50 foizga yetadi; buning evaziga fuqarolar bepul sifatli ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa keng ijtimoiy xizmatlardan bahramand bo'ladilar.

O'zbekistonda soliq yuklamasi YaIM ning taxminan 20-22 foizini tashkil etadi va bu ko'rsatkich rivojlanayotgan mamlakatlar uchun maqbul hisoblanadi. Iqtisodiy jihatdan soliq yuklamasi juda yuqori bo'lsa, biznesning rivojlanishiga to'sqinlik qilib, kapitalning xorijga chiqishiga sabab bo'lishi mumkin. Aksincha, haddan tashqari past soliq yuklamasi davlatning zarur xizmatlar ko'rsata olmasligiga va ijtimoiy infratuzilmaning yetarli moliyalanmasligiga olib keladi. Shuning uchun maqbul soliq yuklamasini belgilash har bir davlatning o'z iqtisodiy-ijtimoiy vazifalaridan kelib chiqqan holda ehtiyotkorlik bilan hal etilishi lozim bo'lgan strategik masaladir.

O'zbekiston soliq tizimi erishilgan yutuqlarga qaramay, hal etilishi zarur bo'lgan bir qator muammolarni o'z ichiga oladi. Eng muhim muammolardan biri — soliqqa tortilmaydigan norasmiy iqtisodiyotning hali ham keng tarqalganligi. Ekspertlarning baholashicha, iqtisodiyotning norasmiy sektori YaIM ning 20-30 foizini tashkil etishi mumkin, bu esa potentsial soliq bazasining sezilarli qismini byudjetdan tashqarida qolishiga sabab bo'lmoqda. Bu muammo soliq

ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish va iqtisodiy faoliyatni legallashtirishga undovchi sharoit yaratish orqali hal etilishi lozim.

Ikkinchi muhim muammo — soliq imtiyozlarining haddan ziyod ko'pligi va ularning iqtisodiy samaradorligini baholash mexanizmlarining yetarlicha rivojlanmaganligi. Ko'p hollarda berilgan soliq imtiyozlari ularga sarflangan mablag'ni oqlaydimi yoki yo'qmi, bu savol tizimli ravishda tahlil qilinmaydi. Imtiyozlarning ayrimlari lobbichilik manfaatlariga xizmat qilishi mumkin bo'lib, soliq yuklamasini adolatsiz taqsimlaydi va byudjet daromadlarini kamaytiradi.

Soliq tizimining samaradorligini oshirish uchun bir necha strategik yo'nalishda ish olib borish zarur. Birinchidan, soliq bazasini kengaytirish va norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish — bu masalani hal etishda raqamlashtirishni kuchaytirish, naqd pul muomalasini kamaytirishga undovchi rag'batlar joriy etish va soliq ma'lumotlarini boshqa davlat registrlari bilan integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, soliq qonunchiligi barqarorligini ta'minlash zarur: tez-tez o'zgarib turadigan soliq me'yorlari tadbirkorlarning rejalashtirish va investitsiya qilish qobiliyatini cheklaydi.

Uchinchidan, soliq nazoratini takomillashtirish lozim. Bu borada xavf-xatarlarni baholashga asoslangan tekshiruv tizimiga o'tish muhim ahamiyat kasb etadi: barcha soliq to'lovchilarga bir xil yuklama berishdan voz kechib, eng ko'p xavf tahdid soladigan korxonalariga e'tiborni jalb qilish soliq organlarining resurslari samarali ishlatilishini ta'minlaydi. To'rtinchidan, xalqaro soliq hamkorligi, ikki tomonlama soliqqa tortishdan qochish to'g'risidagi shartnomalar va soliq ma'lumotlarini xalqaro almashish O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyasini chuqurlashtirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlil shuni ko'rsatadiki, soliqlar zamonaviy davlat moliyasining asosi bo'lib, ular davlat byudjetini daromadlar bilan ta'minlashning eng ishonchli va barqaror manbaini tashkil etadi. Soliqlarning mohiyati yolg'iz fiskal funktsiya bilan

chegaralanmaydi: ular iqtisodiyotni tartibga solish, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va jamiyatning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda soliq tizimini modernizatsiya qilish yo'lida sezilarli qadamlar qo'ydi. Yangi Soliq kodeksining joriy etilishi, raqamli soliq ma'muriyatchiligi tizimlarining tatbiq etilishi va soliq stavkalarining optimallashtirishi byudjet daromadlarining barqaror o'sishiga olib keldi. Shu bilan birga, norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish, soliq bazasini kengaytirish va soliq imtiyozlari samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish kabi dolzarb vazifalar hal etilishi lozim.

Soliq tizimining davlat byudjetiga hissasini yanada oshirish va uni adolatli taqsimlash maqsadida kompleks yondashuv zarur: qonunchilikni soddalashtirish va barqarorlashtirish, raqamlashtirish sur'atlarini oshirish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash va soliq madaniyatini rivojlantirish o'zaro uyg'un ravishda amalga oshirilishi lozim. Bu tadbirlar mamlakatning moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi va iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichiga o'tishga zamin hozirlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. — Toshkent: Adolat, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Davlat budjeti ijrosi to'g'risida hisobot. — Toshkent, 2023.
3. Aliyev, B.X. Soliqlar va soliqqa tortish. Darslik. — Toshkent: TDIU nashriyoti, 2021.
4. Karimov, I.A. O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish. — Toshkent: O'zbekiston, 1995.
5. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston: taraqqiyot strategiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2022.
6. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Revenue Statistics 2023. — Paris: OECD Publishing, 2023.

7. World Bank. Doing Business 2023: Comparing Business Regulation in 190 Economies. — Washington D.C.: World Bank, 2023.
8. Musgrave, R.A. The Theory of Public Finance. — New York: McGraw-Hill, 1959.
9. Stiglitz, J.E. Economics of the Public Sector. Third Edition. — New York: W.W. Norton, 2000.
10. Slemrod, J., Bakija, J. Taxing Ourselves: A Citizen's Guide to the Debate over Taxes. — Cambridge: MIT Press, 2017.
11. Davlat Soliq Qo'mitasi. Soliq tushumlarining tahlili. Yillik hisobot. — Toshkent, 2023.
12. Xasanov, R.A. Soliq siyosati va iqtisodiy o'sish. Monografiya. — Toshkent: Fan, 2022.